

VALDAS PRUSKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

SAVIVALDOS SAMPRATA LIETUVIŲ KATALIKŲ INTELEKTUALŲ DARBUOSE (XX a. pr.)

The Self-Government Concept in Lithuanian Catholic Intellectuals'
Work at the Beginning of the 20th Century

SUMMARY

The article considers the question of self-government as an effective form of political democracy in the works of Lithuanian Catholic intellectuals at the beginning of the 20th century (A. Kaupas, S. Šulte, A. Civinskas, K. Šaulys, J. Staugaitis, and others). These intellectuals linked the realisation of political democracy with an arrangement of state and public life which could guarantee every citizen voting rights and freedom of speech. The arrangement and type of rule, constitutional monarchy or republic, is of secondary importance. The main criterion of its acceptability is how it helps to achieve the welfare of the people following the ideas of Christianity and not violating natural human rights. That depends on the wisdom of leaders, as well as on the civic maturity of the people governed. The latter may be developed by self-government. In the opinion of Catholic sociologists (especially J. Staugaitis, S. Šulte, A. Kaupas), it is the most effective form of social governing. Catholics disclosed the advantages of democratic self-governing, as well as its requirements to individuals and propagated by the Bolsheviks as "the only correct" form of social self-governing, the dictatorship of the proletariat, more exactly, of the party. Emphasizing the priority of natural human rights (among them the right to elect and to be elected, and after being elected to report regularly to the electorate) and the necessity for the state to respect them, the Catholics defended individuals both from autocratic and totalitarian (the dictatorship of the proletariat) omnipotence. In this manner, they cherished the need for democracy and a corresponding arrangement of public and state life.

In their turn, these outlooks urged Catholic sociologists to take a more active social position, and oriented them towards their practical implementation. Supporting the cooperation movement, creating economic, educational and charitable societies, urging their co-nationals to take part in the election of government, and themselves taking part, they shaped the national consciousness for future political and social economic reforms.

RAKTAŽODŽIAI: savivalda, valstybė, visuomenė, bažnyčia, politinė demokratija, teisingumas, respublika, santarvė.
KEY WORDS: self-government, state, society, church, political democracy, justice, solidarity, republica.

IVADAS

Savivaldos idėja buvo gana plačiai diskutuojama tarp XX a. pradžios lietuvių katalikų intelektualų. Jai daug dėmesio savo darbuose skyrė A. Kaupas, A. Civinskas, S. Šultė, J. Staugaitis, K. Šaulys ir kt. Tai lėmė istorinės realijos ir aplinkybės. Augant tautinei savimonei ir stiprėjant lietuvių siekiui atgauti laisvę ir nepriklausomybę, kilo ir būtinumas aiškintis, kokiais pagrindais turėtų remtis būsimos nepriklausomos Lietuvos visuomeninio ir valstybės gyvenimo sutvarkymas.

Kokiais principais turėtų būti grindžiama naujoji tvarka? Kaip turėtų atrodyti pats visuomenės sutvarkymas, kuriam esant vyrautų kooperacijos ir

bendradarbiavimo, o ne klasių kovos dvasia, ir, svarbiausia, nebūtų leista koncentruotis pernelyg didelei valdžiai viršūnėse ir kėsintis į prigimtines žmogaus teises?

Šis klausimas buvo ypač aktualus žinant, kokią vietiniai bolševikai (V. Kapuskas, Z. Angarietis ir kt.) siūlė visuomenės pertvarką prievartos priemonėmis. Tad netrūko įvairiausių pasiūlymų ir aiškinimų, kurie atspindėjo įvairias abejones ir fobijas. Kartu reikėjo ir konstruktyvaus atsakymo.

Šiame straipsnyje pamėginsime atskleisti katalikų intelektualų savivaldos sampratą ir efektyvaus valstybės valdymo modelio paieškas.

1. SAVIVALDA – VISUOMENĖS IR VALSTYBĖS DEMOKRATINIO SUTVARKYMO GARANTAS

Lietuvių katalikų intelektualai iš esmės laikėsi popiežiaus Leono XIII enciklikeje *Rerum novarum* išdėstyto požiūrio į valstybės ir individo santykius. O jis toks: visuomenės pažanga ir bendro gėrio siekimas reikalauja, kad individas dalį savo teisių perleistų valstybei, kurios tikslas – vienas ir bendras – rūpintis visais, tiek turtingais, tiek beturčiais. „Valstybė... privalo rūpintis visa visuomene, nes prigimtis pavedė ją globoti vyriausiajai krašto valdžiai taip, jog visuomenės gerovė yra ne tik vyriausiosios valdžios dėsnis, bet ir vienintelė vyriausybės priežastis ir prasmė.“¹ Tas rūpinimasis turįs būti aktyvus, konkretus. Todėl valstybei visai netinkas „naktinio

sargo“ vaidmuo, kurį jai piršo liberalai – be galios apginti žmogų nuo kito žmogaus, rūpintis ne grupės ar klasės, o visų visuomenės sluoksnių gerove, suprantant, jog tik visuotinės gerovės siekimas remiantis krikščioniškomis nuostatomis esąs visuomeninės santarvės ir valstybės stiprybės garantas. Jeigu valstybė to nedaranti, tai ji prieštaraujanti savo paskirčiai ir visuomenės nariai turį imtis priemonių padėčiai keisti.

Katalikams buvo nepriimtina ir socialistų skelbiama idėja apie valstybės visagalybę, jos išimtinę teisę, anot S. Šultės, „konfiskuoti visas prigimtines žmogaus teises“², spręsti viską už individą, primetant jam savo valią. Tai

prieštaravo katalikybės nuostatai, jog žmogus yra vertybė, turinti prigimtines, tarp jų ir pasirinkimo, teises, jam suteiktas Dievo, ir dėl to niekas negalės jų iš jo prievarta atimti ar varžyti. Dalį šių teisių jis galės tik perduoti valstybei, kuri ginanti bendruosius visuomenės (tarp jų ir JO kaip šios visuomenės nario) interesus. Tačiau tai jis turės padaryti sąmoningai, laisvai, o ne prievartaujamas klasės ar socialinės grupės. O svarbiausia – dėl to žmogus neturės tapti valstybės auka. Perleisdamas tam tikras teises valstybei, jis kartu prisiima ir tam tikrus įsipareigojimus, gaunąs pareigas, kurių reikią laikytis. Tačiau šios pareigos neturinčios prieštarauti žmogaus prigimčiai, o pati valstybė ir jos sutvarkymas – būti priešiška ir svetima jėga, verčianti ją laikytis įstatymų, kurių priėmimui jis neturės jokios įtakos.

Rašydamas šiuo klausimu, S. Šultė pabrėžė, jog žmogus niekada nesutiksias būti „amžinas vergas ar tai visuomenės, ar valstybės“: jis visada gynėsi ir ginsis nuo pasikėsinimų ją pavergti – „kad tik vien valstybei tetarnautų“³. Žmogus – tai ne abstraktus individas, turintis visas teises, nustatytas be atodairios į Dievo valią, kaip skelbė liberalizmas, o Dievo kūrinys, turintis jam skirtas prigimtines teises ir pareigas. Kadangi žmogus esąs Dievo kūrinys, jis negalės turėti visų teisių. „Vien tik Dievas teturi visas teises, o žmogus teturi pareigas Dievo valia pildyti ir eiti prie sau paskirto gyvenimo tikslo“⁴, – teigia S. Šultė. Dievo valios pildymas reikalauja, kad būtų gerbiamos artimo teisės. Tai pareiga, kurią žmogui skiria Dievas. Turėdamas protą ir laisvą valią, žmogus

privalas pats laisvai vykdyti gyvenimo paskirtį. Būtent tai ir suteikia „teisę... prie visų tų priemonių, kurios veda ją prie gyvenimo tikslo“⁵. Tai prigimtines teises, kylančios iš pareigos, Dievo jam suteiktos. Tačiau prigimtinę žmogaus teisę pripažinti gali tik valstybė, kuri negalinti reikalauti iš piliečio perduoti jai visų teisių, t. y. uzurpuoti jas.

Žmogus esąs ankstesnis už valstybę. Tai, kad žemėje žmonės sukūrė valstybę, – Dievo valios pasireiškimas. Tokia žmonių egzistencijos forma Dievui pasirodė esanti tinkamiausia žmogaus prigimtiniams teisėms įgyvendinti. Todėl, pasak S. Šultės, „ne žmogus valstybei sukurtas, o valstybė sukurta žmogui“ ir privalanti jam palengvinti pasiekti gyvenimo tikslą⁶. Tas kelias į tikslą einas per žemiško gyvenimo tobulinimą, kuris padeda atsiskleisti žmogaus dvasios galioms ir savybėms, leidžiančioms įkūnyti Dievo žodį. Valstybės uždavinys – sudaryti kuo palankesnes tam sąlygas. K. Saulio teigimu, ji turėtų būti „rėdoma teisingais įstatymais“, kurie „nepaveržtų vienatos (atskirų žmonių) valstijai“⁷.

Tiesa, laikytasi požiūrio, kad nors individas perleidžia dalį savo teisių valstybei dėl išgyvenimo visuomenėje, bet jų visiškai ir visam laikui atsisakyti negalės. Juk tos teisės jam Dievo duotos, taigi šiuo požiūriu jam esančios Dievo duotybė, su kuria jis negalės elgtis kaip tinkamas: tos teisės glaudžiau siejasi su pareigomis, nuo kurių žmogus nėra atleistas. O viena iš svarbiausių pareigų – gėrio ir teisingumo įgyvendinimas viešajame gyvenime remiantis krikščionybės principais. Atliekant šias pareigas, valstybė jam turinti būti pagalbininkė.

Jeigu ji to nedaro, nepajėgia apginti individo interesų, užtikrinti jam saugą siekiant minėtųjų tikslų, tai žmogus privalo turėti galimybę tas teises susigrąžinti, nes jis yra tikrasis jų savininkas, perleidęs tik laikinai jas valstybei. Tik tokiu atveju būtų realizuotas prigimtinių teisių prioritetas ir tuomet iš tikrųjų, pasak A. Civinsko, „žmonės valdytų valstybę“⁸. O tai įmanoma, jeigu būtų sukurta atitinkamos priemonės, leidžiančios turėti realią įtaką valstybinei valdžiai – ją rinkti ir atšaukti. Tada žmonės per išrinktus į valdžios organus atstovus save valdytų, t. y. turėtų valdžios suverenitetą. Taigi, demokratinė savivalda katalikams atrodė patikimas būdas, kuris, viena vertus, padėtų, S. Šultės žodžiais tariant, „pasiekti, kad visi šiaip ar taip galėtų dalyvauti valdžioj“⁹, o kita vertus, apsaugotų žmogaus teises nuo pačių išrinktos valdžios pasikėsinimų.

Kartu buvo suprasta, kad savivaldos įgyvendinimas nėra paprastas dalykas. Savivalda reikalaujanti pilietinio brandumo, supratimo, kad visuomenės reikalais niekas negalės geriau užsiimti kaip patys žmonės*. Išsirinkdami valdžios atstovus, jie kartu renkasi ir savo likimą. Todėl labai svarbu, į kieno ran-

kas toji valdžia atiduodama ir kaip ji galėtų būti kontroliuojama, nes, K. Saulio žodžiais tariant, „neatsakoma valdžia visada pasiliks menka, netikra, silpna, o ir nedora“¹⁰.

Remdamasis JAV patirtimi, A. Kaupas kėlė du svarbiausius reikalavimus tiems, kurie siekia būti išrinkti į valdžios organus: pirma, jie privalą „turėti noro suteikti žmonėms laimę“ ir, antra, „turėti supratimą reikalingų pasirinkimui atsakomų priemonių“ jai pasiekti¹¹. Kitaip tariant, ne tik norėti palengvinti žmonėms gyvenimą, bet ir gebėti realiai tai padaryti, t. y. būti iniciatyvūs ir kompetentingi. O tai savo ruožtu reikalauja ir iš rinkėjo tam tikros dvasinės bei moralinės brandos, kad galėtų atskirti kompetentingą kandidatą nuo demagoگو. Pastarasis kaip tik ir linkęs pasinaudoti minios neišprusimu. O išrinktas jis rūpintis daugiausia ne tiek visuomenės, kiek savosios partijos, vienos ar kitos jį parėmusios grupės reikalais. Todėl visuomenė privalanti turėti ne tik atstovo rinkimo, bet ir jo atšaukimo teisę, kuria galėtų pasinaudoti, jeigu išrinktasis į valdžios organus nevykdytų rinkimų pažadų. Toji atšaukimo teisė, A. Kaupo manymu, svarbi dvejopu požiūriu. Pir-

* Demokratinės valstybės ir visuomenės gyvenimo sutvarkymo reikalavimai buvo išdėstyti ir pirmojoje LKDP programoje (1907). Joje reikalaujama, kad įstatymuose būtų įrašyta: „valstybės valdymas yra konstitucinis, [...] ministeriai turi duoti žmonių atstovams atsakymą [...], valstybės finansai yra žmonių atstovų kontrolėje [...], visų žmonių lygybė prieš teisumą [...], asmens buto ir korespondencijos neliečiamybė [...], tikėjimo ir jo viešo ir privataus apeigų atlikimo, vienuolynų, vienuolijų, kongregacijų, draugijų ir brolijų kūrimo laisvė [...], pilna teismo nepriklausomybė nuo administracijos [...], visokių politinių, mokslinių, literatūrinių, meninių, finansinių, pramoninių ir kitokių draugijų, suvažiavimų ir kongresų laisvė [...], žodžio ir spaudos laisvė [...], pilna laisvė asmenims, ypač Bažnyčioms, steigti visokias laisvas mokyklas nuo žemiausių ligi aukščiausių [...], žmonių atstovai renkami lygiu, tiesiu, slaptu, priverstiniu balsavimu be tikėjimo, lyties ir luomo skirtumo“¹³. Taigi, kaip matome, reikalauta tokios valstybinės santvarkos, kuri mažai kuo skiriasi ir nuo šiuolaikinės demokratinės valstybės tvarkos.

miausia būtų sunkiau įsitvirtinti valdžios „viršūnėje“ grupei ir šitaip sukongcentruoti valdžią vienos grupės rankose. Kita vertus, suteiktų galimybę kiekvienam siūlyti savo kandidatūrą – įgyvendinti savo pilietinę teisę ne tik rinkti, bet ir pačiam būti išrinktam¹². Tai savo ruožtu lemtų nenutrūkstamą valdžios atsinaujinimą, keliant vis didesnius reikalavimus pretendents, padėtų atrinkti kompetentingus žmones ir tobulintų valdžios organų darbą, o kartu ir jų kokybę.

Taigi savivalda neįmanoma be sąmoningo ir savarankiško individo apsisprendimo. Vietiniams bolševikams tokia savivalda buvo nepriimtina, nes, jų požiūriu, žmogus esąs ne asmuo, o individas, tam tikro socialinio sluoksnio atstovas, masės (klasės, kolektyvo) dalė, turinti paklusti visumai. Ji neturinti teisės rinktis, o tik vykdyti. Todėl bolševikams savivalda – tai ne laisva valia ir apsisprendimu išrinktų įvairių visuomenės sluoksnių asmenų organas, kuriam suteikta valdžia, bet kolektyvas, masė asmenų, kurie atstovauja darbininkų klasės (o iš esmės jos vardu kalbančios bolševikų partijos) interesams. Iškelta į valdžios organą, žmogus esąs atsakingas ne konkrečioms rinkėjams, bet klasei (partijai), kuri nusakanti jo elgesį ir sprendimus. Atstovui didesnė kompetencija nereikalinga – valdyti gali kiekvienas.

Nenuostabu, kad savivaldą bolševikai stengėsi visaip sumenkinti. Per rinkimus į valsčiaus savivaldos organus V. Kapsukas ragino lietuvius nedalyvauti, o jeigu ir dalyvauti, tai palaikyti proletariato, samdinių ir bežemių valstiečių interesus

ginančių kandidatų grupę, bet jokia būdu ne pavienius asmenis, atstovaujančius įvairiems visuomenės sluoksniams, nors ir kompetentingus šiam darbui. Svarbiausias kandidatų tinkamumo kriterijus – „kad jie būtų kuo didžiausiais dabartinės valdžios priešais ir tikrais rankpelnių apgynėjais“¹⁴. Štai kodėl 1918 m. didelėje Lietuvos dalyje užgrobę valdžią raudonosios armijos padedami, savivaldą jie pakeitė proletariato (t. y. bolševikų partijos) diktatūra, „su nieku nesidalijama valdžia visuomenei“¹⁵.

Katalikai gerai nujautė proletariato diktatūros pavojų, todėl stengėsi žmonėms išaiškinti savivaldos svarbą ir naudą. Jie ragino lietuvius aktyviai dalyvauti rinkimuose į vietinės savivaldos organus, siekti, kad juose būtų atstovaujama visų visuomenės sluoksnių interesams, o išrinktieji jaustų atsakomybę juos išrinkusiems žmonėms. Be to, teigė, kad žmonės patys žiūrėtų į savivaldos rinkimus ne kaip į kažkieno primestus, o laikytų juos savo pareiga, todėl kvietė sąmoningai juose dalyvauti.

J. Staugaitis dalyvavimą rinkimuose laikė kiekvieno lietuvio kataliko „šventa pareiga“¹⁶. Jo žodžiais tariant, Dievas, suteikdamas žmogui prigimtines teises, kartu įpareigojęs jas apginti, todėl aktyvus dalyvavimas rinkimuose rodo žmogaus pastangas vykdyti Dievo valią. J. Staugaitis ragino katalikus, kad kiekvienas dalyvaudamas rinkimuose atiduotų savo balsą „geram katalikui“. Jis smerkė netikusią praktiką rinkti tuos, kurie daugiau „pajundavoja“. Į valsčiaus teisėjus reikią rinkti tik dorus žmones. „Jeigu valsčiaus teisėjai elgiasi neteisinaigai, jeigu išteisina kaltus ir pasmerkia tei-

siuosius ..., tai čia kalti ir rinkėjai, kurie rinkdami ... nepaisė savo sąžinės balso“¹⁷, – teigė J. Staugaitis. Rinkėjai neturi būti abejingi pareigūnų savavaliavimams, o turį reikalauti, kad jų paliepiamai ir veiksmai tarnautų žmonių gerovei. Kaip teigė A. Kaupas, rinkėjo priedermė „pirmvisko reikalauti nuo valdžios ..., kad vietiniams reikalams užganą padarytų: nebestatytų ekonomiškam augimui kliūčių, šelptų naujus sumanymus, ragintų žmones gerinti savo būvį visomis prieinamomis priemonėmis“¹⁸. Jeigu jie to nevykdo – siekti jų atšaukimo. Ypač svarbu stebėti, kad nebūtų primami įstatymai apeinant visuomenę. Aktualiausiems klausimams spręsti būtinas referendumas. Panašios nuomonės laikėsi ir S. Šultė. Jis pažymėjo, kad referendumas esąs naudingas ir pačiai valdžiai – kad neturėtų „iš šalies jokių prikaišiojimų už klaidingą žingsnį“¹⁹.

Katalikai vylėsi, kad, dalyvaudamas savivaldos organų rinkimuose ir jų veikloje, žmogus augsias kaip pilietis, ugdydas poreikį laikytis demokratinės gyvenenos ir bendradarbiavimo normų, padėdas tobulinti savivaldos organų darbą, išgyvendinti biurokratizmą, daryti įtaką valdžiai.

Siekdamas parodyti savivaldos nauđą ir atskleisti jos priešingumą bolševikų propaguojamai vienintelei teisingai visuomenės valdymosi formai – proletariato diktatūrai, J. Staugaitis 1918 m., dar viešpataujant Lietuvoje vokiečiams, „Tėvynės sarge“ paskelbė ciklą straipsnių antrašte „Kokie turėtų būti mūsų valsčiai“. Juose jis gynė valsčių savivaldos idėją, aiškino jų organizacijos ir veikimo principus, ypač pabrėžė valdymo organų autonomiškumą ir būtinumą atsiskaityti rinkėjams*²⁰.

Taigi savivaldos idėja lietuvių katalikų sociologams buvo ne tik teorinė problema. Ji turėjo ir konkrečią praktinę prasmę. Savivaldą jie laikė realia priemone pasipriešinti caro biurokratų savivalei Lietuvoje. Ragindami lietuvius aktyviai dalyvauti rinkimuose į savivaldybes, jie siekė, kad jose įsitvirtintų savieji. Tik taip būtų galima efektyviau spręsti ekonominius ir kultūrinius klausimus. Tikėtasi, kad įsitvirtinus vietinės valdžios organuose, pamažu būtų galima išstumti svetimtaučius ir iš kitų valdžios struktūrų, šitaip laipsniškai perimant iš caro administracijos vis platesnes valdymo funkcijas. Ilgainiui būtų galima tapti savarankiškais krašto šeiminkais. O

* J. Staugaitis valsčių įsivaizdavo kaip autonomišką teritorinį–administracinį ir ūkinį–ekonominį vienetą. Valsčių turėtų sudaryti 4–5 tūkstančiai gyventojų su centru žymesniame parapijos mieste. Nepažeisdamas valstybės konstitucijos, jis „valdosi kaip tinkama“. Jokių suvaržymų iš šalies neturėtų būti. Valsčius laisvai steigia mokyklas, draugijas, ūkio bendroves ir kt., nustato ir renka mokesčius. Aukščiausias valdžios organas – visuotinis gyventojų susirinkimas, kuris renka 3 metams valsčiaus galvą – vaitą ir valsčiaus tarybą jam padėti ir „dalimi jo veikimui prižiūrėti“, taip pat kontroliuoti finansus²⁵. Visi valsčiaus valdininkai turi būti kvalifikuoti ir tinkamai išsilavinę. Jie renkami ir atsako teismui. Tvarkai palaikyti valsčius privalo turėti savo policiją, kuri turi būti visiškai jo kontroliuojama. Šios J. Staugaičio propaguotos demokratinio valsčiaus kūrimo idėjos nesulaukė didesnio palaikymo, o vėliau, stiprėjant autokratinio valdymo tendencijoms Lietuvoje, buvo visai pamirštos.

įgyvendinus, pasak K. Saulio, „kuo plačiausia autonomija“ (savivalda), būtų įmanoma atgauti „Lietuvai ir pilnutinę nepriklausomybę“²¹. O tai visai realus dalykas, nes „istoriją valdo evoliucija, ji nestrakalioja“²².

Lietuvių katalikų sociologai savivaldą traktavo kaip pirmąjį realų žingsnį siekiant išryškinti tautos interesų bendrumą. Tai esanti savotiška mokykla, kurią turinti išeiti visa tauta, kad išsiugdėtų demokratines nuostatas, subręstų sąmoningais piliečiais, gebančiais pasirinkti ir deramai atlikti savo pareigas išrinkus juos į jos organus.

Tiesa, plačios savivaldos idėjos tuo metu nepavyko įgyvendinti, tačiau jos neatsisakyta. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, tam sąlygos susidarė, ir jomis lietuviai suskato pasinaudoti. Silpsiant kaizerinės Vokietijos galiai, 1918 m. Lietuvos miestuose ir miesteliuose pradėjo kurtis savivaldos įstaigos. Daugelyje apskričių steigėsi parapijų komitetai, kurie ėmė valdžią į savo rankas. Pirmieji jų rėmėjai buvo kunigai. Miestų ir miestelių savivaldos tarybų pirmininkais taip pat dažnai buvo renkami kunigai^{*23}.

Katalikų propaguojama savivaldos idėja, pabrėžusi individo apsisprendimo svarbą ir tuo išskyrusi jį iš minios bei

įpareigojusi jį sąmoningai ir atsakingai rinktis, reiškė atsiskyrimą, separatizmą ir iš esmės buvo priešiška ne tik bolševikų skelbtai proletariato diktatūrai. Ji buvo priešiška ir autokratiniam valdymui bei jo struktūroms, kurios asocijavosi su caro administracijos Lietuvoje institucijomis ir jų vykdoma kolonijine bei protekcionistine politika. Savo ruožtu tai lėmė būtinumą aptarti patį valstybės sutvarkymą ir valdymą, kuris neturėtų remtis tik vienu kuriuo nors lumu, sudarytų sąlygas visiems žmonėms siekti gerovės ir kuris juos vienodai gintų. Savaip tai skatino ir aplinkybė, kad visuomenėje vyko ženklūs struktūriniai pokyčiai, kurie atspindėjo naują socialinių jėgų balansą, – stiprėjo valstiečių ūkininkų ir inteligentijos gretos ir nyko senoji luominė dvarininkija, prarandanti savo ekonominę galią ir socialinę įtaką. Tačiau tai padaryti buvo nelengva. Reikėjo aiškaus ir suprantamo kriterijaus, kuris, vis labiau išgalint demokratinėms nuotaikoms visuomenėje, būtų visiems priimtinas. Tad katalikų žvilgsnis krypo ne tik į popiežių enciklikas, kuriose ieškota išminties ir dvasinės bei intelektualinės stiprybės šaltinių, bet ir į kitų šalių valstybės valdymo praktiką, kuri galėjo būti naudinga ir Lietuvai.

2. VALSTYBĖS VALDYMO MODELIO IEŠKOJIMAS

S. Šultė rašė, kad pragaištinga „leisti išgalėti vienam ar kitam luomui kaip antai darbininkų, ūkininkų, proletarų“.

Visi turį teisę gyvuoti ir visiems turinčios būti „prieinamos gamtos ir kultūros gėrybės ir kiekvienas galėtų jomis

* 1918 m. kunigo P. Urbonavičiaus iniciatyva Salantuose, pasitraukus vokiečiams, buvo sudarytas sodiečių komitetas, kuris išrinko naują lietuvišką valsčiaus tarybą. Jos nariu buvo ir P. Urbonavičius [26]. Kunigas V. Borisevičius 1918 m. kapelionavo Marijampolės valstybinėje ir privačioje gimnazijoje. Kartu ėjo Marijampolės miesto Tarybos nario, o kurį laiką ir pirmininko pareigas²⁷.

naudotis“²⁴. Užtikrinti tą teisę – valstybės ir jos valdymo struktūrų pareiga. Koks tas valstybės sutvarkymo ir valdymo būdas – konstitucinė monarchija ar respublika – ne tiek jau svarbu. Pagrindinis jo priimtino kriterijus – kiek jis padedąs žmogui siekti gerovės vadovaujantis krikščionybės nuostatomis ir nepažeidžias jo prigimtinių teisių.

Tuo jis iš esmės pakartojo popiežiaus Leono XIII nuostatą, išdėstyta enciklikoje *Rerum novarum*, kurioje sakoma, kad svarbiausia yra tai, jog „valstybės bei atskirų žmonių gerovė savaime plėtotūsi iš paties sutvarkymo ir valdymo“²⁸. O tai priklausa nuo valdytojų politinės išminties. Todėl Leonas XIII neteikė pirmenybės nė vienam valdymo būdui.

Gana kritiškai vertino abi valdymo formas ir lietuvių katalikų sociologai. Kartu jie stengėsi visapusiškai išsiaiškinti ir sužinoti tiek jų teigiamybes, tiek ir trūkumus, kad būtų galima pamatuotai vertinti jų priimtinumą Lietuvai.

Respublikai bene labiausiai simpatizavo A. Kaupas. Gyvendamas JAV, jis iš arti matė amerikietiškos demokratijos teigiamybes ir trūkumus, su kuriais stengėsi supažindinti tautiečius siųsdamas į Lietuvą savo straipsnius. A. Kaupas labai vertino valdžių pasidalijimo principą (įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia, teismas), valdžios renkamumą ir atskaitomybę rinkėjams, nes tai garantavo viešumą ir stabilumą visuomenėje. Kartu jis suprato, kad amerikietiškoji demokratija turi ne tik senas tradicijas, bet ir nuolat stiprėjančią socialinę bazę – „vidutinių žmonių“ luomą. O jo Lietuvoje nebuvo. Būdami iniciatyvūs, savarankiški ir asmeniškai apsi-

sprendę, šio „luomo“ žmonės gebą apginti savo teises ir turį tam priemonių. Pasak A. Kaupo, tikroji demokratija gali tarpti tik „tokiose vietose, kur ypatinai žmonės yra išsilavinę televizyje (televizis – mokslas, aiškinantis, kaip protinai sunaudoti įrankius pageidaujama tikslui pasiekti). Tuo tarpu „mūsų tauta dar nėra išžengusi į teliškojo progreso tarpą“²⁹. Panašios nuomonės laikėsi ir T. Žilinskas: „Demokratiška valdymo forma ... gali pavykti tik pas tautas, gerai pasirengusias apšvietoje ir pripratusias prie savivaldos. Gi pas tautas mažai civilizuotas, kur valdžią tankiai užgrobia klikos, demokratizmas virsta betvarka ir demoralizacija“³⁰. Todėl nederą norėti, kad visur būtų tokia valdžia kaip JAV – demokratiniam valdymui tauta turinti pribrešti, o tam būtinos pastangos ir laikas.

Kita vertus, A. Kaupas, nors ir simpatizavo amerikietiškam visuomenės politinio gyvenimo sutvarkymui, nerekomendavo akiai sekti JAV pavyzdžiu, o atsižvelgti į savo žmonių mentalitetą, papročius, tradicijas ir eiti „nuosavais keliais“. „Reikia žiūrėti vietinių aplinkybių, jas tirti ir jas tobulinti savotišku būdu; kad tame darbe ir svetimų šalių patyrimai ir išdygusios ant svetimos dirvos teorijos yra tiktai pagelba, ne priverkimu mūsų gyvenimo pagerinimui.“³¹

Panašiai samprotavo ir P. Būčys³². S. Šultės teigimu, nė vienas iš valdymo būdų – nei respublika, nei konstitucinė monarchija – negalįs savaime laiduoti „gero valdymo“: daug kas priklauso nuo „valdančiųjų“ išminties ir gebėjimų sudaryti visiems piliečiams palankias sąlygas siekti gerovės. Kita vertus, pats

valstybės sutvarkymo ir valdymo būdas daug priklausąs ir nuo tautos istorinių bei kultūrinių tradicijų: „vieniems labiau pritinka respublika, kitiems gi konstitucinė monarchija“³³. Abu valdymo būdai turi ir gerų, ir blogų ypatumų.

Tiesa, pripažįsta S. Šultė, konstitucinė monarchija kartais galinti siekti apriboti visuomenės ir individo teises, bet juk „yra konstitucija ir parlamentas“. Tačiau monarchija, ypač krizės momentais, padedanti suvienyti tauta ir įveikti krizes. Taigi „monarchijoj visados daugiau ramumo, nuoseklumo, vienybės“³⁴. Tuo tarpu respublika, samprotavo S. Šultė, reikalaujanti iš piliečio „daugiau doros apsišvietimo, gero visuomenės reikalų pažinimo“. Ji esanti „kaipo subrendęs žmogus, kuris pats save valdytų: vaikai gi iki to dar nėra subrendę ir reikalingi tėvų ar globėjų“³⁵. Todėl esąs realus pavojus, kad tokioje nesubrendusioje respublikoje valdžią gali pasiglemžti „demagogai“ ir tos partijos, kurios gebančios sumaniau įtikinti rinkėjus. Taigi respublika, nors ir suteikianti individui didesnę rinkimosi laisvę, slepianti savyje ir didelį pavojų – partijų gausa ir jų noras „nuolat vadovauti“ politiniame ir visuomeniniame gyvenime veda prie visuomenės susiskaldymo į priešingas jėgas, jos pasiryžusios siekti valdžios, o pasiekusios nepaiso kitų sluoksnių interesų ir stengiasi įvesti „partijos diktatūrą“.

Kaip užkirsti kelią tokiai diktatūrai? S. Šultės manymu, tam būtina ugdyti vidutinį sluoksnį („vidutinį žmogų“), kuris neleistų turčiams ar vargšams įsitvirtinti valdžioje ir įvesti savo diktatūros.

Abi diktatūros šiam sluoksniui nepriimtinos, nes neigia žmogaus teisę būti laisvam, jo teisę rinktis, o ne tik vykdyti valdžios nurodymus. Vidutinis luomas, sudarantis rinkėjų didžiumą, pasak S. Šultės, neleistų daugumą vietų parlamente (seime) laimėti kraštutinėms jėgoms. Daugumą vietų jame turėtų vidutinio luomo (būtent jį stiprinti ir stengėsi katalikai, plėtodami kooperaciją) atstovai, kurie esą vieninteliai pajėgūs valdyti šalį, atsižvelgdami į visų sluoksnių interesus, ir apginti prigimtines žmogaus teises, kurios jam duotos paties Dievo, tarp kitų – ir teisę į nuosavybę. Geriausiai tą teisę, jo manymu, galinti užtikrinti parlamentinė respublika. Tam parlamentas (seimas) privalęs turėti savo rankose ne tik įstatymų leidimo, bet ir veiksmingą jų vykdymo kontrolės galią³⁶. Savo ruožtu leidžiami įstatymai turi paisyti visų visuomenės narių interesų. Tik tuomet jie būtų privalomi visiems. „Įstatatai, kurie ne visuomenės labu, bet atskirų luomų, asmenų ar valdžios gerove ir garbe rūpinasi ... mums neprivalomi yra, – teigė S. Šultė ir pabrėžė: „Jokios įstatos negali prieštarauti prigimties teisėms ir pozityviai apreiškta Dievo valiai ... Niekados negali būti visuomenei naudinga, kas eina prieš Dievą arba prigimtį“³⁷. Panašiai manė ir T. Žilinskas. Jis teigė, kad šalies įstatymai turi tarnauti „pagerinimui žmonių būvio, pakelti žemesnius sluoksnius“, apginti silpnuosius, kurie patys apsiginti negali. Tie įstatymai turėtų būti grindžiami Evangelijos principais, kaip to ir reikalaujanti krikščioniškoji demokratija³⁸.

Atlikti įstatymų ekspertizę krikščioniškųjų vertybių ir principų požiūriu ir esanti pirmoji Katalikų Bažnyčios ir jos narių pareiga bei priedermė, nuo kurios jos niekas negalįs atleisti, o tuo labiau – valstybė, siekianti ją panaikinti ar apriboti jos veikimą. J. Staugaičio nuomone, valstybė, kaip ir kiekvienas žmogus, privalanti jausti ir pripažinti savo priklausomybę nuo Dievo, viešai reikšti Jam pagarbą, turėti tam tikrus santykius su Kristaus įsteigtąja Bažnyčia. Savo pasiuntinybę ir galią Bažnyčia yra gavusi ne iš valstybės, o iš Dievo. Jos tikslas – mokyti žmones tikybos tiesos. J. Staugaičio įsitikinimu, Bažnyčia ir valstybė turinčios bendradarbiauti, nes jų veiksmo objektas yra tas pats – žmogus. Valstybė, tiesa, pirmiausia turinti rūpintis kasdieniniais žemiškais žmogaus gyvenimo reikalais. Tačiau kartu valstybė privalanti būti viso žmogaus globėja. Ji negalinti nepaisyti amžinojo žmogaus tikslo, juo labiau ji negalinti trukdyti jam tą tikslą pasiekti. Amžinojo gyvenimo reikalais tiesiogiai rūpinasi Bažnyčia, todėl valstybės pareiga – Bažnyčią remti ir jai visokeriopai padėti. O Bažnyčios – stebėti ir perspėti, jei priimti įstatymai prieštarautų žmogaus prigimtiniams teisėms, kurias jis yra gavęs iš Dievo, nes „ji (Bažnyčia. – V. P.) savo esme yra dorovės ir šventumo mokytoja“³⁹. Šią savo funkciją Katalikų Bažnyčia galėtų sėkmingiau atlikti, jeigu ren-

kamuosiuose valdžios organuose būtų daugiau sąmoningų katalikų, kurie prižiūrėtų priimamus įstatymus ir jų vykdymą vadovaudamiesi krikščionybės principais. Valstybę reikią turėti tokią, kuri atitiktų tautą, o lietuvių tauta juk esanti katalikiška. Todėl ir valstybė, ir jos pagrindinis įstatymas – Konstitucija turį remtis krikščionybės ir krikščioniškosios demokratijos principais. Krikščionišką Lietuvos valstybės sutvarkymą katalikai laikė teisingos pastoracijos uždaviniu.

Šią idėją palaikė visi katalikų veikėjai*. Kartu manyta, kad žmogaus dvasiinė ir pilietinė branda – valstybės stiprybės pagrindas: išorinis jos sutvarkymo ir valdymo būdas savaime negalįs jos užtikrinti. Jis pats priklausąs nuo tautos istorinių bei kultūrinių tradicijų. Kokį būdą pasirinkti – tai tautos valios, jos suverenumo reikalas. Ir šią teisę reikia gerbti⁴⁰.

Akcentuodami žmogaus prigimtinių teisių prioritetą ir iš jų išplaukiančias pareigas, katalikai gynė individą tiek nuo autokratinės, tiek nuo totalitaristinės valstybės, kurios kontūrai ryškėjo vietinių bolševikų koncepcijose, visagalybės. Todėl pelnė didelės visuomenės dalies simpatijas bei pasitikėjimą**. O jų aktyvi pozicija dalyvavimo savivaldos rinkimuose klausimu sudarė sąlygas palyginti greitai – dar tik atsikuriant Lietuvos valstybei – atsirasti ir veikti krašte demokratinėms institucijoms.

* Nenuostabu, kad susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, rinkimuose į Seimą krikščionys demokratai laimėdavo daug rinkėjų balsų. Steigiamajame Seime (1920 m.) krikščionys demokratai turėjo 56 atstovus (iš 90), antrajame (1922 m.) 40 (iš 78), trečiajame (1923 m.) 30 (iš 85)⁴¹.

** Ją ypač karštai gynė K. Šaulys, M. Reinys⁴², o labiausiai J. Staugaitis. Jis paskui aktyviai dalyvavo rengiant atkurtos Lietuvos pagrindinį valstybės įstatymą – Konstituciją (1918, 1922), o dar vėliau – būdamas Seimo vicepirmininkas (1920–1926) ir kaip Seimo pirmininkas pavaduodamas Prezidentą.

IŠVADOS

Lietuvių katalikų intelektualai savi-valdą laikė efektyviausia visuomenės narių valdymosi forma. Ji reikalauja sąmoningumo ir atsakomybės renkantis tuos, kurie ne tik nori, bet ir turi gebėjimų ir kompetenciją šį darbą atlikti. Šitaip katalikai griovė bolševikų skelbiamą mitą, jog valdyti ištengsiąs kiekvienas proletaras, nes jis išreiškias pažangiausios visuomenės dalies lūkesčius ir galės juos įgyvendinti per proletariato diktatūrą.

Atskleisdami krikščioniškai suprantamos demokratinės savivaldos teigiamybes ir keliamus reikalavimus individui, katalikai priešinosi bolševikų propaguojamai vienintelei „teisingai visuomenės valdymo formai“ – proletariato diktatūrai, uzurpuojančiai individo teises klasės naudai, ugdė demokratijos ir atitinkamo valstybės sutvarkymo bei valdymo (kad būtų atstovaujama visų visuomenės sluoksnių interesams, o išrinktieji – kvalifikuotai valdytų ir atsakytų savo rinkėjams) poreikį.

Lietuvių katalikų intelektualai pripažino, kad aukščiausias teises galias privalo turėti tik visa tauta, kurios gerovės ir tvarkos siekiams subordinuojama politinė valdžia. Teisė ir įstatymas, taip pat valstybinė administracinė veikla legitimiais laikytini tik tada, jei jie yra subordinuoti aukštesnei, t. y. viršvalstybinei teisei (žmogaus prigimtiniams teisėms) ir visų pirma moralei.

Todėl nenuostabu, kad, ėmus ryškėti autoritarinėms (tarpukario metais jau savos, lietuviškos valdžios) pastangoms

riboti demokratiją, siaurinti prigimtines žmogaus teises prisidengus tautos (jau ne klasės) vardu, pajungti jį autokratinėi valstybei, ši amžiaus pradžios katalikų intelektualų puoselėtoji nuostata tapo skatuliu aktyviai tam priešintis.

Politinės demokratijos įgyvendinimą katalikų intelektualai siejo su tokiu valstybės ir visuomenės gyvenimo sutvarkymu, kuris užtikrintų kiekvienam piliečiui teisę ir galimybę naudotis rinkimų teise, spaudos ir žodžio laisve. Koks pats tos valstybės sutvarkymo ir valdymo būdas – konstitucinė monarchija ar respublika – ne tiek jau svarbu. Pagrindinis jo priimtumo kriterijus – kiek jis padeda siekti žmogui gerovės pagal krikščionybės nuostatas ir nepažeidžia žmogaus prigimtinių teisių. O tai priklauso ir nuo valdančiųjų išminties, ir nuo valdomųjų pilietinės brandos. Pastarąją ugdyti galinti padėti savivalda. Ją katalikų sociologai (ypač J. Staugaitis, S. Šultė, A. Kaupas) laikė efektyviausia visuomenės valdymosi forma. Atskleisdami demokratinės savivaldos teigiamybes ir jos keliamus reikalavimus individui, katalikų sociologai smerkė bolševikų propaguojamą „vienintelę teisingą“ visuomenės valdymosi formą – proletariato, o tiksliau, partijos diktatūrą. Akcentuodami žmogaus prigimtinių teisių (tarp jų ir teisės rinkti ir būti renkamam, o išrinkus – nuolat atsiskaityti savo rinkėjams) prioritetą ir būtinumą valstybei jas gerbti, katalikai gynė individą tiek nuo autokratinės, tiek nuo totalitarinės valstybės („proletariato diktatūros“) visagalybės. Šitaip jie

puoselėjo demokratijos ir atitinkamo višumenės bei valstybės gyvenimo sutvarkymo poreikį. Savo ruožtu šios nuo-

stos skatino katalikų intelektualus užimti aktyvią socialinę poziciją, orientavo į jų praktinį įgyvendinimą.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ *Rerum novarum*. – Kaunas, 1931, p. 28.
- ² S. Šultė. *Žmogaus ir piliečio teisių pareiškimas*. – Kaunas, 1921, p. 20.
- ³ Ten pat, p. 20.
- ⁴ Ten pat, p. 15.
- ⁵ Ten pat, p. 15.
- ⁶ Ten pat, p. 20–21.
- ⁷ K. Šaulys. *Krikščioniškoji demokratija*. – Kaunas, 1906, p. 6.
- ⁸ Antanas (A. Civinskas). Vilties žiburėlis, *Šaltinis*, 1906, Nr. 36, p. 572–573.
- ⁹ S. Šultė. *Savasties principas ir evoliucija*. – Kaunas, 1920, p. 35.
- ¹⁰ S-s (K. Šaulys). Dūma. Parlamentarizmas. Ministrų atsakomybė, *Ne dėdienio skaitymas*, 1906, Nr. 50, p. 2–3.
- ¹¹ K. A. K- (A. Kaupas). *Patrimpo laiškai*. – Sheandoach Pa, 1907, p. 5.
- ¹² Ten pat, p. 117–118.
- ¹³ J. Maciulevičė, A. Dambrauskas, P. Būčys. Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programos projektas, *Draugija*, 1907, Nr. 1, p. 68–80.
- ¹⁴ A. Kučas. Didysis Valančius, *Lux Christi*, 1951, Nr. 3, p. 2–6.
- ¹⁵ Ten pat, p. 70.
- ¹⁶ Meškus (J. Staugaitis). *Viešosios lietuvių kataliko priedermės*. – Seinai, 1912, p. 12.
- ¹⁷ Ten pat, p. 17.
- ¹⁸ K. A. K- (A. Kaupas). *Patrimpo laiškai*. – Sheandoach Pa, 1907, p. 93.
- ¹⁹ S. Šultė. Teisingi įstatai (1920 m.), *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštynas*. F 139–33.
- ²⁰ Meškus (J. Staugaitis). Kokie turėtų būti mūsų valsčiai, *Tėvynės sargas*, 1918, Nr. 7–8.
- ²¹ K. Šaulys. *Krikščioniškoji demokratija*. – Kaunas, 1906, p. 6–7.
- ²² P. Būčys. Tautos gyvenimas, savyvalda ir savystovybė, *Tikyba ir dora*, 1917, Nr. 4, p. 1–3.
- ²³ A. Mataitis. Marijampolės miesto savivaldos sudarymas, *Tėvynės sargas*, 1918, Nr. 41, p. 8–9.
- ²⁴ S. Šultė. Teisingi įstatai (1920 m.), *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštynas*. F 139–33.
- ²⁵ Meškus (J. Staugaitis). Kokie turėtų būti mūsų valsčiai, *Tėvynės sargas*, 1918, Nr. 7–8.
- ²⁶ P. Alšenas. *Prelatas Pranas Urbonavičius*. – Telšiai, 1943, p. 50–52.
- ²⁷ A. Baltinis. *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*. – Roma, 1975, p. 51.
- ²⁸ *Rerum novarum*. – Kaunas, 1931, p. 26.
- ²⁹ Patrimpas (A. Kaupas). *Tėvynmeilio mintys pradžioje 1906 metų*. – Sheandoach Pa, 1906, p. 11.
- ³⁰ T. Žilinskas. *Katalikų Bažnyčia ir demokratizmas*. – Boston Mass, 1918, p. 6.
- ³¹ K. A. K- (A. Kaupas). *Patrimpo laiškai*. – Sheandoach Pa, 1907, p. 90–91.
- ³² P. Būčys. Tautos gyvenimas, savyvalda ir savystovybė, *Tikyba ir dora*, 1917, Nr. 4, p. 1–3.
- ³³ S. Šulte. *Evoliucijos keliai ir revoliucijos dėsniai*. – Kaunas, 1919, p. 33.
- ³⁴ Ten pat, p. 33.
- ³⁵ Ten pat, p. 33–34.
- ³⁶ Ten pat, p. 21–24.
- ³⁷ S. Šultė. Teisingi įstatai (1920 m.), *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštynas*. F 139–33.
- ³⁸ T. Žilinskas. *Katalikų Bažnyčia ir demokratizmas*. – Boston Mass, 1918, p. 43–44.
- ³⁹ Panenupis (J. Staugaitis). *Valstybė ir Bažnyčia*. – Kaunas, 1920, p. 14.
- ⁴⁰ Lietuvos Taryba, *Tėvynės sargas*, 1918, Nr. 1.
- ⁴¹ A. Gražiūnas. *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje*. – Vilnius, 1994, p. 52.
- ⁴² *Arkivyskupas Mečislovas Reinys*. – Chicago, 1977, p. 38.